

Məhəmməd Hadi poeziyasında ənənə, novatorluq və bədii üslub axtarırları

Şərqiyyə Məmmədli

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
E-mail: maarifci_qadinlar@mail.ru

Annötasiya. Məqalədə XX yüzil Azərbaycan romantik poeziyasının görkəmli nümayəndələrindən biri olan Məhəmməd Hadinin poetik irsi ənənə və novatorluq işığında nəzərdən keçirilmişdir. Şairin klassik ədəbi irsində qüdrətli sənətkarların yaradıcılığını kor-koranə təqlid etmədiyi, əksinə təsirləndiyi və bəhrələndiyi şairlərin əsərlərinə novator şəkildə yanaşdığı vurğulanmışdır. Müəllifin əsərlərinin dil baxımından ağır, çətin anlaşılın olmasi klassik ənənədən gələn dil və üslubun qorunub saxlanılması zərurəti ilə izah edilmişdir.

Məhəmməd Hadinin romantik üslubu üçün səciyyəvi olan – şeirlərində fəlsəfiliiyin ağırlıq təşkil etməsi də daha çox şairin klassik ənənəyə bağlılığı ilə əsaslandırılmışdır.

Məqalədə bəhs olunan problemin təhlili kontekstində şairin yaradıcılığı haqqında yazılan araşdır-malara da müraciət olunmuş, yeri gəldikcə, onlardan bəhrələnilmişdir.

Açar sözlər: Azərbaycan poeziyası, Məhəmməd Hadi, romantizm, ənənə, novatorluq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 03.03.2023; qəbul edilib – 05.03.2023

The searches of tradition, innovation and artistic style in Mahammad Hadi's poetry

Shargiya Mammadli

Doctor of Philosophy in Philology
E-mail: maarifci_qadinlar@mail.ru

Abstract. In the article the poetic heritage of Mahammad Hadi, one of the prominent representative of Azerbaijani romantic poetry of the 20th century is reviewed in terms of tradition and innovation. It is emphasized that the poet didn't imitate the creativity of artist blindly and on the contrary, he approached the works of the poets that he was influenced and benefited from in an innovative way. The difficulty of understanding the author's works in terms of language is explained by the need to preserve the language and style of the classical tradition.

The preference of philosophy in poetry in Mahammad Hadi's poems that is characteristic of the romantic style has been justified by the poet's attachment to the classical tradition.

In the article is studied the researches about poet's creativity in the context of the analyzes of the problem and benefited from them.

Keywords: Azerbaijani poetry, Mahammad Hadi, romanticism, tradition, innovation

Article history: received – 03.03.2023; accepted – 05.03.2023

Giriş / Introduction

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında ədəbi ənənəyə söykənmə və ondan özünəməxsus şəkildə bəhrələnmə romantik poeziyada qabarıq tərzdə özünü büruzə verməkdədir. Maarifçi-realist və satirik poeziyadan fərqli olaraq, romantik şeirin üfüqləri daha geniş olduğundan bu aspekt klassik ənənəyə bağlılıq məsələlərində də aydın şəkildə duyulmaqdadır. Bu dönmədə Azərbaycanın romantik poeziyası *“klassik milli şeirin təbii davamı olmaqla bərabər, həm də tamamilə yeni mərhələsi idi. Dahi Füzulidən sonra bizi Füzuliyə bənzərliyi ilə yox, ondan fərqi ilə heyrləndirən ilk böyük romantiklər bu dövrdə yetişir”* [9, s.321]. Bu proses isə təbii olaraq ənənəyə bağlılıq və ondan bəhrələnmə müstəvisində gerçəkləşə bilərdi.

Qeyd edək ki, *“XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında yaranan romantizm cərəyanı estetik hadisə kimi Osmanlı ədəbiyyatında XIX əsrin sonlarında formalaşmış və 1901-ci ilə qədər davam edən “Sərvəti-fünun” ədəbi məktəbi ilə bağlı”* olmuşdur [15]. Bu isə təbii olaraq Azərbaycan romantik poeziyasında Türkiyə ədəbiyyatının, xüsusilə poeziyanın təsirini şərtləndirməkdədir.

Əsas hissə / Main part

XX yüzilin əvvəllərində romantik şeirin təmsilçiləri sırasında Məhəmməd Hadi, Abbas Səhhət, Əhməd Cavad, Hüseyn Cavid, Səməd Mənsur və başqa görkəmli ədəbi şəxsiyyətlərin yazıb yaratması milli poeziyada bu istiqamətin özünəməxsus inkişaf yolu keçməsinə təmin etmişdir. Adı çəkilən sənətkarların hər birinin böyük istedad sahibi olması, yaradıcılıq potensialı ilə milli ədəbiyyat tarixində özünəməxsus mövqe tutması, şübhəsiz ki, problemin fərqli sferalarda gerçəkləşməsinə şərtləndirmişdir.

Bəzi araşdırıcıların qənaətinə, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan poeziyasında romantizm məsələlərindən bəhs edərkən birtərəfli şəkildə deyil, həmçinin qarşılıqlı təsirlənmə və bəhrələnmələrin olduğu diqqət mərkəzinə çəkilməlidir. Məsələn, AMEA-nın müxbir üzvü Yaşar Qarayevin Məhəmməd Hadinin *“Seçilmiş əsərlərinə”* yazdığı ön sözdə bu kontekstdə irəli sürdüyü mülahizələr bəhs olunan problemə münasibətdə orijinallığı ilə seçilir. *“XIX-XX yüzillərin böyük Türk romantizmini Əbdülhəq Hamid, Namiq Kamal, Mahmud Əkrəm, Tofiq Fikrət, Əli bəy Hüseynzadə, Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Abbas Səhhət, Abdulla Şaiq... demək olar ki, birlikdə yaratmışlar. Məhz onların bir sənətkar, ideoloq və mütəfəkkir xidmətindən (hünərindən) dünya romantizminin Qərbdən və Rusiyadan (M.Y.Lermontovdan) sonra ikinci klassik intibahı Asiya-İslam, Şərq dalğası yaranmışdır”* [7, s.13].

Göründüyü kimi, görkəmli ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayevin mülahizələrində maraq doğuran əsas məqam ədəbiyyatların qarşılıqlı təsirlənmə və zənginləşmə məsələsinə diqqətin yönəldilməsidir. Şübhəsiz ki, məsələnin bu şəkildə qoyuluşu romantik poeziyanın global müstəvidə araşdırılmasına stimül və təkan verən amil kimi dəyərləndirilməlidir. Əlbəttə, indiyədək bu zəmində araşdırma aparılmadığından konkret fikir və mülahizələr yürüdülməsi mümkün deyildir, lakin problemə diqqətin yönəldilməsi baxımından ədəbiyyatşünas alimin qənaətlərinin aktuallığı şübhə doğurmur.

Ənənə və novatorluq məsələləri

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan şeirində klassik ənənədən özünəməxsus şəkildə bəhrələnməmiş sənətkarlar içərisində *“Azərbaycan romantizm ədəbi cərəyanının görkəmli nümayəndələrindən”* [11, s.428] olan Məhəmməd Hadinin yaradıcılığı nəzər-diqqəti cəlb edir. Əsərlərinin dili, üslubu, yazı tərz, bütövlükdə obraz və bədii təsvir vasitələri belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, M.Hadi daha çox klassik ədəbi ənənəyə bağlı olmuş, özündən əvvəlki ədəbiyyatın, xüsusilə divan ədəbiyyatının təsiri ilə yazıb yaratmışdır.

Lakin bir məsələyə diqqət yetirmək lazımdır ki, Məhəmməd Hadi klassik ədəbi irsi, bu zəngin irsi yaradan qüdrətli sənətkarların yaradıcılığını kor-koranə təqlid etməmiş, əksinə təsirləndiyi və bəhrələndiyi şairlərin əsərlərinə novator şəkildə yanaşmış, məhz bu səbəbdən də

“klassik şeir məktəbimizin əsiri olmamışdır” [11, s.428]. Çünki M.Hadi nə qədər klassik ənənəyə bağlı olsa da, novator, yenilikçi düşüncəyə sahib olmadan böyük sənət əsərləri yaratmağın mümkünsüzlüyünü anlamışdır.

Əli bəy Hüseynzadəni özünə ustad hesab edən [5] Məhəmməd Hadi müharibə mövzusunda yazdığı “Ulduzlu bir gecədə müharibə tamaşası və “Şahnamə” şairi-ziiqtidarını xatırlamaq” adlı şeirində İran şairi Ə.Firdövsinin bəhs olunan əsərindən təsirlənmişdir. Şairin 1915-ci ildə qələmə aldığı bu şeirdə şahidi olduğu müharibənin faciə və dəhşətləri “Şahnamə”dəki hər bəhsənləri ilə müqayisə olunmuşdur:

*“Deyildir bu qovğayi-Turanzəmin,
Bu cəngi-fünundur, cəhimafərin.
Deyildir bu qovğayi-Əfrasiyab,
Bu bir cəngdir, cəngi-aləmxərab.
Bunu görməmiş Rüstəmi-filtən,
Bu bir cəngdir, meyveyi-elmü fən”* [7, s.273].

M.Hadinin bəzi əsərlərində Qərb maarifçilərinin yaradıcılıq ənənələrinə söykəndiyi, yeri gəldikcə, onlardan ideya-estetik yöndən bəhrələndiyi müşahidə olunmaqdadır. Ədibin yazılarında Şarl Lui Monteskyö, Fransua Volter, Jan Jak Russo kimi klassiklərin əsərləri ilə yaxın və oxşar məqamlar olduğu müşahidə edilməkdədir. Bu mənada müəllifin “Beşikdən məzaradək bəşərin əhvalı” şeiri daha çox diqqəti çəkir. Burada fransız mütəfəkkiri Jan Jak Russonun əsərlərindən təsirlənmə duyulur [7, s.13].

Türkiyə ədəbiyyatşünası, professor Əli Yavuz Akpınarın qənaətinə, Məhəmməd Hadinin şeirlərində Namiq Kamal, Tofiq Fikrət, Əbdülhəq Hamidin təsiri aşkar şəkildə duyulmaqdadır [2, s.73]. Alimin fikrinə, bu təsir istər mövzu, istərsə də forma-sənətkarlıq baxımından özünü bürüzə verir. M.Hadinin bir şair kimi ədəbi mövqeyi məhz bu müstəvidə dəyərləndirilərkən bütün yönərlə aşkarlanmış olur. Şairin nəşr olunan kitablarına daxil edilən şeirlərinin sadəcə başlıqları onun Türkiyə ədəblərinin əsərlərindən təsirləndiyini, yaradıcı şəkildə bəhrələndiyini aşkarlamaqdadır.

Məhəmməd Hadinin “Bir iştikayi möhriq...çeşmi-ədəb bu gün ədəbiyyata ağlayır”, “Tofiq Fikrətə”, “Nasıl yüksəlməli”, “Fikrət” adlı şeirləri Türkiyə ədəbi Tofiq Fikrətə ithaf olunmuşdur. Ədib bununla kifayətlənməmiş, Azərbaycanda Tofiq Fikrət irsinin ilk araşdırıcılarından olmuş, 1911-ci ildə “Səda” qəzetində şairin yaradıcılıq yolundan bəhs edən, daha doğrusu onu geniş oxucu kütləsinə tanıtdırmaq məqsədilə yazmış olduğu “Ədəbiyyat müştəqlərinə bir məşarət” adlı məqalə dərc etdirmişdir [10].

M.Hadinin “Böyük Tofiq Fikrətə kiçik töhfə” epigrafi ilə ünvanladığı, bir növ cavab səpkisində qələmə alınmış “Nasıl yüksəlməli” şeiri ədəbi ənənəyə həssas münasibətin bənzərsiz örnəklərindən biridir. Adı çəkilən şeirdə müəllif sənətin, mədəniyyətin inkişafı üçün azadlığın, hürriyyətin önəmini və əhəmiyyətini vurğulamışdır:

*“Yüksəlməli! Fəqət nə ilə, ey böyük ədib?
Ey bağıni xəzan görərək susmuş əndəlib.*

*Hürriyyətin qanadları lazımdır uçmağa,
Yüksəkdən enməyən mədəni yarı qucmağa”* [7, s.262].

“Nasıl yüksəlməli” şeirinin sonunda şair Qərb ilə Şərqi müqayisə edərək poetik düşüncə və qənaətlərini aşağıdakı şəkildə tamamlayır:

*“Qərbi üzündə xəndə, bizim çeşmimizdə ab,
Qərbin həyatı şən də, bizimki yazıq, xərab!”* [7, s.264].

M.Hadinin “Seçilmiş əsərləri”nə ön söz yazan AMEA-nın müxbir üzvü, professor Yaşar Qarayevin mülahizələri ənənə və novatorluq məsələləri baxımından şairin yaradıcılıq axtarışlarının səciyyələndirilməsinə imkan verir: “*Tofiq Fikrət kimi Hadinin də xalqiyyəti – bəşər, milliyyəti – türk, zehniyyəti – islam və irfan olub; türk xalqlarının hər biri Hadini də öz doğma oğlu və şairi hesab edə bilər*” [7, s.12]. Göründüyü kimi, ədəbiyyatşünas alimin sərrast mülahizələri M.Hadinin yaradıcılığında ənənəyə bağlılıq və yenilik probleminə aydınlıq gətirməklə yanaşı, həmçinin ədəbin ədəbiyyat tarixindəki mövqeyini şərtləndirir. Çünki burada görkəmli Azərbaycan şairinin zəngin poetik yaradıcılıq dünyası obyektiv şəkildə dəyərləndirilmişdir.

M.Hadinin 1914-cü ildə qadın azadlığı mövzusunda qələmə aldığı “Mülhimeyi-əşar” adlı şeirində Tofiq Fikrətin adı dəfələrlə çəkilir, onun xidmətləri poetik şəkildə səciyyələndirilir. Bu isə şairin Türkiyə ədəbinin yaradıcılığına öləri münasibət bəsləmədiyini, onun əsərlərini daim izlədiyini və yazılarından və fikirlərindən bu və ya başqa şəkildə bəhrələndiyini göstərir.

*“İştə Fikrət o dahiyyə-fəyyaz,
Aləmi-fikiri-inqilabi-riyaz.
Nə gözəl söyləyirdi, son susdu,
O böyük şair aqibət küsdü”* [7, s.250].

M.Hadi Tofiq Fikrətlə yanaşı, Türkiyə ədəbiyyatının tanınmış simaları olan Əbdülhəq Hamid, Abdulla Cövdət və Rəcəzadə Mahmud Əkrəmə müraciətlə şeirlər yazmış, onların əsərlərindən təsirlənmiş, həmçinin məqsədinə müvafiq şəkildə bəhrələnmişdir. Adı çəkilən şairlərin yaradıcılığına münasibətdə onun fərqli mövqedən çıxış etdiyi diqqəti çəkir.

Ədəbiyyatşünas Əziz Mirəhmədovun qənaətinə, Məhəmməd Hadinin poema yaradıcılığına Əbdülhəq Hamidin “Ölü” əsəri ciddi təsir göstərmişdir [14, s.208]. Onu da xatırladaq ki, M.Hadi hələ 1908-ci ildə qələmə aldığı və “Tazə həyat” qəzetində dərc olunmuş “Biz həqiqətə gülürük, həqiqət bizə ağlayır” adlı şeirini “şəklində” rədifi ilə yazmışdır:

*“Zülami vəhşətə məğruq olub da qaldıq, ah,
Şu çöhreyi-mədəniyyətdə xal şəklində.*

*Süxənvıran oxuyur atasın tərənələri
Bizi bu bağdə kim qoydu lal şəklində?*

*Yetişdi, dəydi səmərlər şümusi-hikmətlə,
Bizi “müəllimimiz” qoydu kal şəklində”* [7, s.109].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, “şəklində” rədifinə əsrin əvvəllərində yazıb-yaradan digər şairlər də müraciət etmişlər. Belə ki, Hüseyn Cavid və Abdulla Şaiq də eyni rədifdə poetik örnəklər qələmə almışlar. Maraqlıdır ki, Abdulla Şaiqin eyniadlı şeiri Abdulla Cövdətə nəzirə kimi qələmə alınmışdır. Bu fakt isə “Şəklində” rədifinin Türkiyə poeziyasında kifayət qədər populyar olduğunu göstəricisidir [16, s.43].

M.Hadinin Əbdülhəq Hamid yaradıcılığından bəhrələnməsində diqqəti çəkən məqamlardan biri Türkiyə ədəbindən fərqli olaraq onun öz əsərlərində tarixi ekskurslara geniş meydan verməsidir [16, s.44]. Bu isə onu göstərir ki, şair kimdən təsirlənməsindən asılı olmayaraq təqlid yolunu seçməmiş, daim yenilikçi, novator mövqeyini qoruyub saxlaya bilmişdir. Şeirinin orijinal təsir bağışlaması məhz bu amillə səciyyələnməkdədir.

M.Hadinin “Ağlayan şeirlər” əsəri Rəcəzadə Mahmud Əkrəmə ithaf olunmuşdur. Böyük türk şairinin vəfatı münasibətilə qələmə alınan şeirdə ədib onun ölümündən kədərliyini ifadə etmişdir:

*“Zülmətli bir mühitdə parlaq ziya idin,
Şərq aləmində məşələdari-rəha idin.
Məğribdə olmasan da, Şərqdə sən bir düha idin,
Bir şairi-bülənd idin, aləmbahar idin.
Şimdi bəyaz kəfənlə türabi-siyahda,
Yatmaqdasan müəbbəd olan xabgahda”* [7, s.206].

Məhəmməd Hadi ayrı-ayrı əsərlərində dünyanın görkəmli ədibləri ilə yanaşı, Azərbaycan klassiklərinin əsərlərindən də təsirlənmiş, onların zəngin yaradıcılıq ənənəsindən öz məqsəd və məramına uyğun şəkildə bəhrələnmişdir. Ədibin “Aləmi-müsavətdən” əsəri bu baxımdan səciyyəvidir. Ədəbiyyatşünas Əziz Mirəhmədovun qənaətinə, M.Hadinin bu əsərin başlıca pafosunu “bir çox cəhətdən Nizami “İsgəndərnamə”sindəki utopiyayı xatırladan ideal cəmiyyət arzuları” təşkil edir [13, s.177].

M.Hadi, həmçinin Nizami Gəncəvinin “Sirlər xəzinəsi” əsərindən “Nuşirəvan və bayquşların söhbəti” məqalətini tərcümə edərək “Ədl-zülm, yaxud bir xərabəzarın mənzərəsi” adı ilə nəşr etdirmişdir [7, s.359-360]. Şübhəsiz ki, ədibin tərcümə üçün N.Gəncəvinin bu əsərini seçməsinin əsas səbəbi burada qaldırılan zülm və despotizm əleyhinə nifrət motivlərinin onun romantik ruhuna yaxın olması izah oluna bilər.

Onu da qeyd edək ki, M.Hadinin klassik Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin, mürəkkəb ənənələrindən bəhrələnməsi yalnız mövzu, problem və süjet çərçivəsi ilə məhdudlaşmır, poetik baxımdan daha geniş aspektləri ilə özünü büruzə verir. “*Klassik şeirin ənənələrini davam etdirərək Hadi insanı daim çalışan, yaradan, quran, vüqarlı, mərd*” [13, s.176] göstərmək və görmək istəyini daim gerçəkləşdirməyə çalışmış və yaradıcılığı üçün səciyyəvi olan bu motiv onu heç bir zaman tərk etməmişdir. Bu mənada M.Hadinin yaradıcılığı “*Azərbaycan klassik söz ustalarının fəlsəfi poeziyasının davamı, yeni bir təzahürü*” [13, s.173] kimi səciyyələnir.

Bədii üslub özəlliyi

Romantik poeziyada üslub problemini səciyyələndirərkən dövrün mütəfəkkir şairi Məhəmməd Hadinin yaradıcılığına xüsusi diqqət yetirilməsinə ehtiyac duyulmaqdadır. Çünki əsrin təlatümləri və siyasi keşməkeşləri içərisində yaranan Azərbaycan poeziyasında onun yaradıcılıq üslubu müasirləri olan digər şairlərin əsərlərindən ciddi tərzdə fərqlənir.

Xatırladaq ki, M.Hadi “*incə və intim duyğular şairi deyil, böyük ictimai mövzular şairi*” [11, s.432] olduğundan bu amil onun bədii sənətkarlığına da təsirsiz qalmamışdır. Məhz belə bir ideal və məfkurə sahibi olması onun əsərlərinin fərqli bir üslubda yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Həmçinin “*XX əsr romantikləri içərisində Azərbaycan xalqının problemlərindən ən yanıqlı bəhs edən*” [3, s.34-35] bu görkəmli şairin üslub axtarışları da ədəbi məfkurəsinin tərkib hissəsini şərtləndirir.

Bütövlükdə, Məhəmməd Hadinin poetik əsərlərinin dili “*o zamankı romantizmin təbiətinə uyğun olan, daha doğrusu, bu təbiətdən doğan təntənəli, bəzakli, ritmik, xitabkar bir dildir. Buna görə də onun dili realistlərin, müasiri olan bir sıra yazıçıların başladığı sadələşmə cərəyanına ziddir. Bu dil klassisizm üslubuna uyğun, ərəb-fars tərkib və ifadələrinin çox işlədildiyi, çətin, yüksək, ağır bir dildir*” [11, s.450-451].

Ümumiyyətlə, maarifçi-realist və satirik poeziyadan fərqli olaraq dil və üslubun ağırlığı təkcə M.Hadinin deyil, ötən əsrin əvvəllərində romantik üslubda yazıb yaradan digər şairlərin əsərlərində də bu və ya başqa şəkildə müşahidə olunmaqdadır. Əlbəttə ki, bu təsadüfi səciyyə daşımır, bilavasitə romantik poeziyanın mövzu və ideal axtarışlarından, həmçinin bu zəmində söykəndiyi və bəhrələndiyi ənənə və qaynaqlardan irəli gəlirdi. Romantizm cərəyanına mənsub olan digər şairlər kimi, M.Hadinin Türkiyə ədəbiyyatından təsirlənməsi onun şeirlərinin dil və üslubun özünəməxsus tərzdə şəkillənməsini şərtləndirmişdir.

Məhəmməd Hadinin “Timsali-mələl, hüsni məhzun” adlanan şeiri zahirən məhəbbət mövzusunda qələmə alınmış əsər təsiri bağışlayır. Lakin bu şeirin klassik divan ədəbiyyatında olduğu kimi ənənəvi məhəbbət mövzusu çərçivəsində təhlil obyektinə çevrilməsi doğru deyildir. Şeirdə

müəllif qarşısına çıxan qızın gözəlliyi ilə onun nimdəş görünüşünü canlandıraraq diqqəti cəmiyyətin mövcud sosial problemlərinə yönəltməyə çalışır.

*“Dün gedirkən yolumda gördüm ki,
Bir gözəl hüzdari-möhnət idi.*

*Hüsni-zəngin, fəqiri-zəngin idi.
Cazib idi o cöhreyi-mübki” [7, s.218].*

Ənənəvi divan şeirindən fərqli olaraq Məhəmməd Hadinin “Timsali-mələl, hüsni məhzun” adlanan şeirində romantik duyğu və düşüncələrlə sosial problemlər məharətlə qarşılaşdırılmış, təsvir olunan gözəl qadın tipi cəmiyyətin ziddiyyətləri fonunda təqdim olunmuşdur. Bu şəkildə kontrast bədii lövhənin yaradılması XX əsrin əvvəllərində meydana gələn poeziya üçün tamamilə yeni idi və bu səbəbdən geniş oxucu auditoriyasının diqqətini çəkirdi.

AMEA-nın müxbir üzvü Əziz Mirəhmədov M.Hadinin romantizmini səciyyələndirərək onun yalnız mövzu, problem baxımından deyil, həmçinin: *“bədii metodu, dünyagörüşü, ideya-obrazlar sistemi, üslubu, dili və s. xüsusiyyətləri ilə sözüün əsl mənasında romantik”* [13, s.186] şair olduğuna diqqəti yönəldir. Alimin qənaətinə, Məhəmməd Hadi üslub baxımından romantizm cərəyanına o qədər bağlıdır ki, o istəsə belə realist tərzdə əsərlər yarada bilməzdi. Bu baxımdan şair yaradıcılığının sonuna qədər romantizm cərəyanına bağlı olmuş, realizm platformasına yaxınlaşa bilməmişdir [13, s.186].

Məhəmməd Hadi poetik əsərlərinin mühüm bir qismini nisbətən çətin dil və üslubda qələmə almışdır. Şairin qələmindən çıxan çox az sayda şeirləri aydın və sadə üslubda yazılmışdır. Müəllifin belə yazıları içərisində ən çox diqqəti cəlb edəni “Dilək olmaz” adlı şeiridir:

*“Səninlə gözlər gülər,
Alınlar, üzlər gülər.
Hansı dodağa qonsan,
Ağızda sözlər gülər” [7, s.275].*

Ədəbiyyatşünas Əziz Mirəhmədovun fikrincə, əsəri *“qəsdən çox aydın dildə yazan şair bununla sanki belə yazmaq bacardığını, lakin bunu düz yol saymadığını bildirmək istəmişdir”* [13, s.171]. Doğru mülahizələrdir və bununla razılaşmaq mümkün deyildir. Şairin yaradıcılığının bəzi digər örnəkləri də ədəbiyyatşünas alimin qənaətlərinin doğruluğunu sübut etmədədir. Belə ki, M.Hadi “Açıq və aydın düşüncələr” adlı şeirində özünün bir sənətkar kimi dil və üslubla bağlı mövqeyini daha sərrast şəkildə ortaya qoymuşdur. “Parlaq yaz!” deyənlərə” epigrafi ilə dərc olunan şeirin məzmunundan aydın olur ki, şair sadə dil və üslubda böyük problemləri əks etdirməyin mümkünlüyünə inanmadığından bilərəkdən bu yolu seçmişdir.

*“Ana dili! Buna lazım həqiqətən hörmət!
Gözəl deyirsiniz, amma qolaymı hər əsəri –
Açıqca, sadəcə yazmaq? Pək incə şeirləri –
Libasi-ləfz ilə parlatmaq, eyləmək zibə –
Həqiqətən də çətindir. Bu nazənin zira –
Lətif əlbisə istər məlaiki-əşar” [7, s.227].*

Şairin fikrincə, gözəl şeirlərin yazılması üçün klassik ənənədən gələn dil və üslubun qorunub saxlanılmasına ehtiyac vardır. Çünki yaradılan lirik qəhrəmanın canlı, obrazlı təsviri üçün bu amil olduqca vacibdir. M.Hadinin bəhs olunan əsərini təhlil obyektinə çevirən ədəbiyyatşünas Əziz Mirəhmədov yazır: *“Hadinin dil və üslubunu bir yandan onun bütün varlığa, sənətə, sözə*

romantik münasibəti, o biri yandan da sıx bağlı olduğu klassik poetik ənənələr” [13, s.171] şərtləndirməkdədir.

Akademik İsa Həbibbəyli Məhəmməd Hadinin bədii üslubunun novator, yenilikçi xüsusiyyətlərini onun ədəbi mövqeyi ilə paralel şəkildə səciyyələndirərək yazır: *“Novatorluq yollarında axtarışlar Məhəmməd Hadi yaradıcılığının başlıca məzmununu və əsas istiqamətlərini təyin etmiş, zəngin ənənələrə malik olan ədəbiyyat tariximizdə qüdrətli sənətkar kimi fəxri yer qazandırmışdır. Məhəmməd Hadinin yaradıcılığı Azərbaycan şeirində Füzuli və Səməd Vurğun arasında xüsusi mərhələ təşkil edir. Bütün bənzərsiz cəhətləri, özünəməxsusluqları ilə bir sırada Hadi şeiri klassik lirikadan yeni şeirə keçidə hazırlıq baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir*” [6].

Məhəmməd Hadinin romantik üslubu üçün səciyyəvi olan cəhətlərdən biri də şeirlərində fəlsəfilərin ağırlıq təşkil etməsidir. Bu, onu dövrünün əksər sənətkarlarından əhəmiyyətli dərəcədə fərqləndirir. Mir Cəlil və Pənah Xəlilov *“Ədəbiyyatşünaslığın əsasları”* adlı nəzəri tədqiqatlarında Məhəmməd Hadinin romantik üslubunu səciyyələndirərək yazırlar: *“Ədəbiyyatşünaslar... M.Hadini fəlsəfi lirikanın məşhur xadimi hesab edirlər. Cəmiyyət ziddiyyətlərinə, bəşərin keçmiş və gələcəyinə insanın hünəri və ülviyyəti ilə onun rəzaləti arasındakı təzadı baxışında o, qələm yoldaşlarından özünün dərin mühakimələrinə görə fərqlənmişdir. M.Hadi şeirlərinin hissi təsir qüdrətindən daha çox, fikirlərinə bəşəriyyətin əməli və taleyi barədə düşüncələrdən doğan iztirablarına görə oxucunu ələ alır. M.Hadi mütəəssir etməkdən daha artıq düşündürməyə, bizi öz arzu və niyyətinə, öz fikri istiqamətinə cəlb etməyə malikdir*” [12, s.241]. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, romantizm ədəbi cərəyanına mənsub olan digər şairlər kimi fəlsəfilik Məhəmməd Hadi poeziyasında öləri, keçici, yaxud epizodik səciyyə daşmamış, onu bütün yaradıcılığı boyu müşayiət etmişdir.

Bütün yaradıcılığı boyu azadlıq, hürriyyət ideyalarını təbliğ edən, xalq oyanışa, milli kimliyini dərk etməyə səsləyən Məhəmməd Hadinin Cümhuriyyət dövrü şeirlərində eyni motivlərin bu və ya başqa şəkildə davam etdiyi müşahidə olunur. Eyni zamanda, şairin bu dövr yaradıcılığının məhsulu olan əksər şeirlərdə isə onun əsərlərinə xas olan türkçülük, turançılıq, vətəncilik duyğuları daha qabarıq şəkildə bədii təcəssümünü tapır.

M.Hadinin Cümhuriyyət dövründə biri-birinin ardınca qələmə aldığı *“Məfkureyi-aliyyə-miz”, “Vaxtın səsi və həyatın özü”, “Əsgərlərimizə – könüllülərimizə”* və başqa şeirlərində Vətən, hürriyyət və müstəqil dövlətçilik ideyaları tərənnüm edilir. Dərin ictimai siqləti ilə seçilən *“Əsgərlərimizə – könüllülərimizə”* şeirində şair üzünü gənclərə, əsgərlərə, könüllülərə tutaraq onları Vətənin azadlığı, işğalçılardan təmizlənməsi uğrunda mübarizəyə səsləyir. Şairin bu müraciəti sadəcə poetik mənə kəsb etmir, yurdun, məmləkətin gələcəyi ilə bağlı çağırış kimi səsləndiyindən sosial-siyasi önəm daşıyır.

*“Millətin namusu sizdən çox şücaət gözləyir,
Dövləti-nəvzadi-milli qalibiyyət gözləyir.
Bəkləyir sizdən zəfər afimiz, istiqlalımız,
Şanlı qeyrət, şanlı hümmət, şanlı cürət gözləyir”* [8, s.26].

Yenə eyni poetik ovqatda qələmə alınmış *“Zəfəri-nəhayiyə doğru”* şeirində ədib əsgər olmağın məsuliyyətini, şərəfini önə çəkərək gəncləri Vətənin taleyinə biganə qalmamağa səsləyir. Şairin fikrincə, əsgər olmaq hər bir vətən övladı üçün yalnız borc deyil, həm də şərəf işidir.

“Hadi vətəni sevməyi imana çevirdi. Vətən haqqında ən gözəl şeirlərin müəllifi kimi yazdı adını milli ədəbiyyat tarixinə. Hadiyə qədər sevgi obrazının bütün çalarları işlənmişdi ədəbiyyatda. Bütün dərinlik ölçülərində gətirilmişdi poeziyaya. Tək Füzuli faktoru kifayət edir fikrimizi əsaslandırmağa. Amma vətəni iman kimi, ömür kimi sevmək təlimi ilk dəfə Hadinin şeirlərindən saçıldı poeziyaya” [1]. Şübhəsiz ki, Məhəmməd Hadinin vətənpərvərlik poeziyasını səciyyələndirən bu qənaətlərlə razılaşmamaq mümkün deyildir.

M.Hadi Türk əsgərlərinin Bakını erməni-daşnak birliklərindən azad etməsini böyük ruh yüksəkliyi ilə qarşılımış, bu möhtəşəm tarixi hadisəni orijinal bədii üslubda tərənnüm etmişdir. O, şeirlərində qanlar bahasına qurulan müstəqil Azərbaycan dövlətinin taleyinin xalqın hər bir sıra nəfərindən asılı olması qənaətini vurğulamışdır.

Ədib Vətənin istiqlalı, azadlığı uğrunda mücadilə edərək şəhidlik zirvəsinə qalxanları “Şü-hədayi-hürriyyətimizin ərвахına ithaf” şeirində özünəməxsus şəkildə tərənnüm etmişdir. O, milli düşüncəyə sahib vətənpərvər bir şair kimi, *“daxildən gələn qürur və cəsarətlə bəyan edir ki, lap dünya alt-üst olub, məhvərindən çıxsa da, türkün üzü “səmti-əməldən”, öz amalı uğrunda irəliləməkdən çəvrilməyəcək, geri dönməyəcək. Şairin sinəsini qürurla qabardan tarixən türklərin dizinin heç bir döyüşdə, o cümlədən istiqlal savaşında da titrəməməsidir. Bu qənaət onda belə bir dərin inam yaradırdı ki, dünya dövlətlərinin birinci cahən savaşında da türk irqi, türk ordusu qalib çıxacaq. Buna onun həm mənəvi, həm fiziki, həm də əqli imkanı var”* [4, s.33-34].

Nəticə / Conclusion

Göründüyü kimi, M.Hadinin əsərlərində Şərq və Qərb maarifçilərinin yaradıcılıq ənənələrinə söykəndiyi, yeri gəldikcə onlardan ideya-estetik yöndən bəhrələndiyi müşahidə olunmaqdadır. Xüsusilə, romantizm cərəyanına mənsub olan başqa şairlər kimi, M.Hadinin Türkiyə ədəbiyyatından təsirlənməsi onun şeirlərinin dil və üslubunun özünəməxsus tərzdə şəkillənməsini şərtləndirən amillərdən biri kimi çıxış edir.

Şairin poeziyasında yenicə müstəqillik qazanmış Azərbaycan türklərinin siyasi və ictimai problemləri böyük vətənpərvərlik ruhu ilə tərənnüm edilmişdir. Həmçinin müəllifin yaradıcılığına xas olan romantik pafos Cümhuriyyət dövründə qələmə aldığı əsərlərdə daha qabarıq şəkildə özünü büruzə verməkdədir.

Ədəbiyyat / References

1. Akimova, E. İmzalar içində Hadi, “Ədəbiyyat qəzeti”, 30 noyabr 2019, № 43-44 (5218-19)
2. Akpınar, Y. Azeri Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul: Dergah Yayınları, 1994.
3. Babayev, B. Romantizm və bədii xarakter problemi, Bakı: Şirvanəşr, 1998.
4. Bayramoğlu, A. Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə ədəbiyyat, Bakı: Elm, 2003.
5. Gəncəli, M. Ustad və mənəvi şagirdi, “Ədəbiyyat qəzeti”, 30 noyabr 2019.
6. Həbibbəyli, İ. Bənzərsiz sənətkarlıq nümunəsi, “Ədəbiyyat qəzeti”, 30 noyabr 2019.
7. Hadi, M. Seçilmiş əsərləri, Bakı: Şərq-Qərb, 2005.
8. Hərbi marşlar, döyüş nəğmələri, qəhrəmanlıq şeirləri, Bakı: Hərbi nəşriyyat, 1998.
9. Qarayev, Y. Tarix: yaxından və uzaqdan, Bakı: Sabah, 1995.
10. Qəribli, İ. Məhəmməd Hadi Azərbaycanda Tofiq Fikrət irsinin ilk araşdırıcısı kimi, “Ədəbiyyat qəzeti”, 30 aprel 2010.
11. Mir Cəlal. Firidun Hüseynov. XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı, Bakı: Elm və təhsil, 2018.
12. Mir Cəlal. Pənah Xəlilov. Ədəbiyyatşünaslığın əsasları, Bakı: Maarif, 1988.
13. Mirəhmədov, Ə. Azərbaycan ədəbiyyatına dair tədqiqlər (XIX-XX əsrlər), Bakı: Maarif, 1983.
14. Mirəhmədov, Ə. Məhəmməd Hadi, Bakı: Yazıçı, 1985.
15. Osmanlı, M. Unutma, bizləri yad et! “Ədəbiyyat qəzeti”, 30 noyabr 2019
16. Saraçlı, Ə. Azərbaycan yazıçıları Cümhuriyyət dönəmində, Bakı: Elm, 2007.

Поиски традиции, новаторства и художественного стиля в поэзии Мохаммеда Хади

Шаргия Мамедли

Доктор философии по филологии

E-mail: maarifci_qadinlar@mail.ru

Резюме. В статье рассматривается поэтическое наследие одного из видных представителей азербайджанской романтической поэзии XX века Мохаммеда Хади в свете традиций и новаторства. Подчёркнуто его новаторское стремление не подражать напрямую творчеству великих творцов, создавших классическое литературное наследие, а наоборот, повлияв на произведения использовавших его поэтов, создавать свои в новаторском стиле. Тяжёлый, трудно понимаемый язык произведений поэта объясняется с точки зрения необходимости сохранения традиции классического языка и стиля. Излишняя философичность стихов Мохаммеда Хади, написанных в характерном для поэта романтическом стиле, также обосновывается связанностью с классическим стилем. В контексте анализа приведённой в статье проблемы привлечено внимание к опубликованным исследованиям по творчеству поэта, используя их по мере необходимости.

Ключевые слова: азербайджанская поэзия, Мохаммед Хади, романтизм, традиция, новаторство